

PÅ HØYDE MED SIN TID

Carsten René Jørgensen (2002): *PSYKOLOGIEN I SENMODERNITETEN*, København: Hans Reitzels Forlag.

Anmeldt af: Finn Skårderud

I

Først en assosiasjon, eller kanskje en digresjon:

Da jeg fikk denne boken, og begynte å bla i den, kom jeg til å tenke på hovedpersonen i Hamsuns roman "Sult". Den eksistensielle sulteren er fanget i følgende dilemma: Han har forkastet det livet som er tilbudt ham. Han vil noe annet, på egne premisser. Men det originale, og kanskje identitetsdannende prosjektet han har gitt seg ut på – en sultekunst – er ikke forenlig med liv. I denne umuligheten mister han seg selv. Han leter etter et språk som skal redde ham. Han forsøker til og med å finne opp et helt nytt ord: *Kuboå*. Men det gir ikke ny mening. Han kan bare komme på hva det ikke betyr.

Han forsøker ikke bare å finne ut av seg selv. Han sitter i parken med sin lille blyantstump. Han forsøker å skrive noe betydningsfullt om den kommende kulturen. Han skriver om "Fremtidens forbrytelser". Han mislykkes også her.

Jeg tror min assosiasjon til denne romanfiguren handler om at han for meg er blitt selve bildet på det moderne, følsomme mennesket. Romanen innvarslet nye beskrivelser og nye forståelser av modernitetens nervøsitet. Sulteren mislykkes i de fleste av sine forsetter, da han mangler et språk for sine erfaringer. Hans desperate løsning er å stikke av. Men hvor reiser han? Paul Auster har gitt det åpenbare svaret i sitt essay "The Art of Hunger": "Han reiser rett inn i det tjuende århundret."

Han reiste til oss. Og vi har funnet mange gode ord og begreper for å fange denne komplekse moderne virkeligheten. Men derfra? Hva med ferden videre? Hva med psykologien i den langt fremskredne moderniteten? Før jeg har gjort noe særlig mer enn å bla i Carsten René Jørgensens bok, å lese baksideteksten, og å fornemme den ensomheten som finnes i Edward Hoppers forsideillustrasjon, merker jeg en iver etter å ta fatt. Jeg er begeistret for ambisjonen om at vi skal være samtids- og fremtidshistorikere; ambisjonen om å søke ord, begreper, teoretiske modeller og terapeutiske tilganger som forsøker å være på høyden med vår tid. Hva med "Fremtidens lidelser"?

II

Til saken: Carsten René Jørgensen har skrevet en imponerende bok. Den er ærgjerrig og den er meget lærd. Den vil i flere år kunne fungere som et viktig kildeskrift. Vel så viktig er dens ambisjon om å bringe psykologi og psykoterapi inn i de samtidige samfunnsmessige og kulturelle kontekstene. Bokens utgangspunkt er en bekymring, en bekymring for at de dominerende psykologiske og psykoterapeutiske diskurser bidrar ytterligere til kulturens individualisering. Med klar brodd mot "selvrealiserings-kulten" er han opptatt av å utfordre forestillingene om det refleksive selv i mer eller mindre lukket dialog med seg selv, og å åpne for bedre forståelser av samspill og relasjoner. I de siste tjue-tretti årene har psykologi og psykoterapi vunnet bred anerkjennelse i vestlig kultur. De har bokstavelig blitt en del av

vårt indre liv. De dominerende psykologiske teorier former våre opplevelser av oss selv i verden og i forhold til andre. Det fører med seg et etisk ansvar: Psykologer og psykoterapeuter må være seg sitt ansvar bevisst, og fortløpende reflektere over grunnlaget for sin egen praksis.

Boken bærer på en liten sorg. Forfatterens historieskriving begynner på slutten av sekstitallet. Da var toneangivende deler av akademisk psykologi inspirert av marxismen, og herav avledete sosiologiske og samfunnskritiske perspektiver på menneskets psyke og atferd. Det var absolutt mange brister og ideologiske kortslutninger i en slik tradisjon, ifølge forfatteren, men den udiskutable styrken var dens kulturelle bevissthet. Denne boken kan sees som et bidrag til å vekke til live igjen en kulturbevisst psykologi, på nye premisser.

Carsten René Jørgensen konstaterer at det i løpet av de to siste tiårene har kommet viktige bidrag til en kulturkritisk stemme innenfor akademisk og klinisk psykologi. Dette er ansatser til en tradisjon som selvkritisk vurderer sine samfunnsmessige og politiske forutsetninger, og som forsøker å integrere kulturanalyse, sosiologi og filosofi. Forfatteren har selv lenge vært opptatt av slike tverrfaglige møter.

Å kontekstualisere psykologien er en todelt oppgave. For det første handler det om hvordan kulturen omformer mennesket, endrer dets karakter og således også bidrar til at gamle lidelsesformer trer i bakgrunnen og nye kommer til. For det andre betyr det at psykologien må undersøke hvordan kulturen forandrer psykologien selv. Et eksempel på det siste kan være hvordan middelklassekulturer er hegemoniske for utviklingen av faget, eller hvordan økonomiske krav til effektivitet påvirker psykoterapeutiske tilbud i retning av mer effektivitet. Evidensbasert behandling må også sees i et slikt perspektiv.

Det er fascinerende å se hvordan forfatteren, med henvisning til den tyske sosiologen Ulrich Beck, omtaler en del av våre aktuelle teoretiske modeller som "zombie-kategorier". De er skapt i andre tider og under andre kulturelle forutsetninger, som i Freuds Wien, de har et stykke på vei mistet sin relevans, men vi trekker de like fullt med oss. Det er tankevekkende og stimulerende når Carsten René Jørgensen omtaler vår opptatthet av kognitive psykoterapier som en fremtidig zombie-kategori. "Med nye forandringer i den vestlige kulturs funktionslogik vil der utvikles nye former for psykiske vanskeligheter med lidt andre årsager end dem, vi ser i dag, og den kognitive gren av den kliniske psykologi vil antagelig ikke lenger være på omgangshøjde med den vanskeligheder, som skal behandles." (s. 22)

Men når forfatteren henviser til Kenneth Gergen og Harlene Anderson som et par av de mer markante bidragsytere til en senmoderne psykologi, blir jeg ikke helt trygg. Jeg må tilstå at de for denne leser fremstår som henholdsvis for høyrøstede og lettvinde. Carsten René Jørgensen er for meg faktisk en mer betryggende reisefører, ikke minst takket være en solid fot i klinisk arbeid og med et meget seriøst og respektfullt forhold til utviklingen av de psykodynamiske tradisjonene.

III

Boken har fire deler. Den første utdyper det som så vidt er antydnet ovenfor, om grunnlaget for en senmoderne psykologi. Den peker på fremtredende temaer i denne høymoderne vestlige kulturkretsen. Et kjernebegrep i en slik forståelse er erkjennelsen av sannheters relativisme. Sannhetene er, som vi ofte blir minnet om, lokale. Denne delen av boken fungerer vel så mye som en allmenn, og ikke spesifikt psykologirettet, idehistorisk bakgrunn. Den senmoderne skepsisens opphavsfedre trer frem, én etter én. Selvsagt er det Nietzsche, med sitt revolusjonære forhold til sin tids etablerte virkelighetsforståelser. Det er like opplagt Foucault

med hans grunnleggende kritikk av makt og viten, og Wittgenstein om språkspillene. Og det er Gadamer, Rorty, Lyotard og flere av de sentrale navn. Og vi blir introdusert for sosiologen Zygmunt Bauman, som hyppig vil vende tilbake i Carsten René Jørgensens fremstillinger.

Bokens andre del gir seg inn på beskrivelser av hvordan kulturen slår seg ned i våre senmoderne sjeleliv. Forfatteren flyr høyt. Vi får de store anslag: Som globalisering, fra bondesamfunn til forbrukersamfunn, fra det tradisjonsbundne og ”indrestyrte” mennesket til det markedsforførte og ”ytrestyrte”. Vi får beskrivelser av senmodernitetens mantraer ”fleksibilitet” og ”mobilitet”, av grenseløse arbeidsliv og grenseløse mennesker, av multiple og ustabile selv; rapporter om lappverks-identiteter, om anomi og risiko, om det selv-refleksive og hyper-refleksive mennesket, og om mennesket som selvopptatt føler og føler på seg selv og de andre i en slik grad at det risikerer å utarte til en avansert form for følelsesløshet. Og så videre. Til syvende og sist kan alt kanskje kalles *utrygghet*. Eller uro.

Dette er vel og bra. Men her synes jeg boken er på sitt svakere. Det blir nesten for meget, i betydningen store utsagn om våre sårbare liv. Han flyr høyt, og jeg skulle ønske at han også fløy lavere. Med det mener jeg at jeg skulle ønske at han mer presist og konkret knyttet forbindelseslinjene til den kliniske psykologien. Mer angst ja, men hvorvidt og hvordan skiller senmoderne angst seg fra ”klassisk” angst? Dilemmaet er kanskje at overveiende mange av forfatterens kilder, og de er til sammen svært mange, selv ikke er psykologer. Det er nok langt flere sosiologer og filosofer. Når det gjelder filosofen Kierkegaard, som forfatteren åpenbart er glad i, må det vel være lov å si at han også var en eminent psykologisk tenker.

Som psykolog beveger Carsten René Jørgensen seg aktivt ut av en lukket individualiserende diskurs; han beveger seg ut i de store samfunnsmessige sammenhengene. Det er nyttig, og det er viktig. Men jeg leser og tenker at nå kunne jeg faktisk ha trengt en psykolog. Jeg skulle ønske at forfatteren med slike omfattende innsikter fra litteraturen så vendte tilbake til sitt fag, og til klinikken, og at han var mer presis på hvordan dette kan tre frem som lidelsesformer. Spørsmålene kan være mange:

Hva kan begreper som ”tomhet”, ”anomi” og grenseløshet” representere i form av ”nye” lidelser? Hva med grenseløse familier og forekomsten av overgrep? Hva med rus i det senmoderne? Hva forsøker det flytende å holde seg fast i? Hva med våre kroppsbildeforstyrrelser; kroppen som et konkret og fattbart språk, så vel normativt og patologisk, når vi erfarer at de tradisjonelle tegnene blir for utydelige? Hva med vår lengsel etter sykdom og diagnoser som trygghet, som en legitim *time out* i en overveldende krav- og forventningsstruktur? Dekker begrepet ”utbrenthet” nye erfaringer i arbeidslivet, eller er det et mer legitimt ny-ord for den gamle nevrastenien? Eller risikojakt og selvskading for å kjenne at man er i live? Er det forskjeller på klassisk og senmoderne skam? Hvor presist er egentlig begrepet narsissisme for mange av de senmoderne psykologiske komplikasjonene? Hva gjør igjen alt dette med de terapeutiske relasjonene? Og så videre?

Selv om hovedadressen i denne boken er den akademiske psykologien, tror jeg faktisk forfatteren kunne bringe mange interessante kommentarer til slike og lignende spørsmål. Og sånn sett, kunne boken oppleves som mer erfaringsnær.

IV

Med utrygghet som et samlende begrep for samtidens psyke, er det naturlig at bokens neste og tredje del utdyper psykologiske modeller som forsøker å forklare hvordan utrygghet og aller helst trygghet kan skapes. Carsten René Jørgensen avgrenser seg hovedsakelig til

psykodynamiske modeller. Det er en nyttig oppsummering. Den er riktignok velkjent for dem som har tatt sine psykodynamiske terapiutdannelse, med korte referater fra Freud, Klein, Winnicott, Mahler, Bion, Erikson, Kohut, Sullivan, Bowlby, en liten dose Laing, og nyere navn som Stern og Fonagy.

I denne delen av boken kunne jeg faktisk ønsket at forfatteren var en noe strengere veileder. Det finnes jo ingen klare tidsskiller mellom det såkalte moderne og det senmoderne. De to kategorier rommer elementer av hverandre, slik man helt klart ser en del av senmodernitetens trekk beskrevet hos Nietzsche, eller for den saks skyld hos Kierkegaard. Men jeg synes kanskje at forfatteren skulle gripe mer fatt i nyere utviklingstrekk i den psykodynamiske tenkningen, hvor vi kanskje opplever å lese noe som er mer nytt, og som bedre kommuniserer aktivt med det vi kan kalle senmoderne erkjennelser. Det er fristende å si mer av det som bryter tradisjonelle grenser mellom fag: Mer Daniel Stern og relasjonsbegreper om affektiv inntoning, mer Fonagy, ”mentalisering” og nyere tilknytningsteori. Og gjerne noe om krysningsfelt mellom psykoanalyse og neuropsykologi, hvor skikkelser som Solms og Damasio hevder å ha empirisk dokumentasjon for at Descartes tok feil i sin kropp-sjel dualisme.

Men kanskje er det denne leserens feil; at jeg fristes til å blande sammen det senmoderne med det mest aktuelle.

Om jeg savner forfatterens tydelighet i disse sidene, kommer han desto klarere frem når han skal gi oss eksempler på psykoterapeutiske tilnærminger han mener svarer til senmoderne erfaringer og senmoderne erkjennelser om sannheters relativisme. Ett stikkord er ”fortellinger”. Han gjør rede for såkalte narrative tradisjoner i terapi. Det gjør han dels i form av den narrative terapitradisjonen, slik vi blant annet kjenner den utviklet av Michael White og David Epston. Og dels i form av psykoanalytikerens Roy Schafers tidlige beskrivelser av at psykoanalysens virke er å utvikle narrative sannheter – nye fortellinger for mitt liv – i stedet for å arbeide arkeologisk og grave opp de skjulte historiske sannhetene, ”dypt der nede”.

Jeg har gått på kurs hos Michael White, og jeg er glad for at forfatteren også bringer en dose kritikk. Det er en risiko i denne tradisjonen for at fortellingene tilskrives å leve sitt eget liv, og blir for løsrevet fra den som lever fortellingene. Og de fleste klinikere vil vite at en av de hevdvunne teknikkene, ”eksternalisering”, sannelig har sine mangler og kontraindikasjoner. I psykodynamisk terminologi er det fristende å minne om forskjeller på egosyntone og egodystone symptomer. Det er som om man i eksternaliseringen skal fortelle ubehaget vekk, gjøre det til en fiende, men pasienter kan oppleve det som en krenkelse når det er det er dem selv som skal fjernes. Jeg har erfart hvordan anorektiske pasienter, med sterke egosyntone symptomer, med en sterk følelse av å være misforstått har sendt eksternaliserings-teknikerens på dør. Teknikken kan faktisk sammenlignes med en form for senmoderne, verdslig eksorsisme. Djevelutdrivelse må da ha sine mangler i det senmoderne.

Klarest, og mest tilfredsstillende, synes jeg Carsten René Jørgensen kommer frem når han presenterer den interpersonelle psykoanalysen. Her løfter han også frem begrepet ”Den terapeutiske allianse”, som det virksomme i psykoterapi. Dette er et felt forfatteren også har behandlet klokt i tidligere vitenskapelige artikler. Det primære kraftsentrum for denne tradisjonen har vært William Alanson White Institute i New York, grunnlagt av blant annet Karen Horney, Erich Fromm og Harry Stack Sullivan. Sistnevnte fremheves som en viktig skikkelse for fremveksten av den interpersonelle psykoanalysen. Ett sentralt stikkord her er ”relasjonene”. Fokus i terapi flyttes fra tidlige relasjoner til aktuelle relasjoner, og slik kan samtiden bedre tre inn i terapien og også i pasient-terapeut relasjon. Denne delen av

fremstillingen er informativ og inviterende. Og det er neppe noen vågal påstand at det er her vi kan finne forfatterens kliniske hjerte.

V.

Bokens avsluttende del er kortest og har mest karakter av en oppfordring:

La oss ta kulturkritikken mer alvorlig, og la oss integrere den i teoretiske forståelser og klinisk praksis. Jeg opplever flere av hans innspill som meget betimelige. Han sier at vi skal se opp for selv-realiseringsbølgen i populær-psykologien, entusiastisk hjulpet frem av flere av de humanistiske tradisjonene. De mangler en relasjons- og kulturforståelse, og ser ikke hvordan de gjerne kan være vel så mye en del av problemet som en del av løsningen. Han advarer mot de overfladiske psykologiske arbeidslivskurs som skal bidra til å fremme arbeidstakernes selv-utbygging. Han problematiserer den økonomiske rasjonaliteten som kan ligge bak effektiviseringen av psykoterapi. Og han setter et tilsvarende økonomisk spørsmålstegn bak opptattheten av den evidensbaserte medisinen. I mine ord: Det er viktig å minne oss selv på det ikke er evident hva som er god evidens.

Om jeg skulle ønske noe annerledes: Noen ganger skulle jeg ønske at forfatteren forholdt seg til færre kilder og heller brukte mer tid på noen av dem. Det er enkelte ganger jeg blir noe svimmel av at han siterer på kryss og tvers av forfattere som jeg tenker tross alt har skrevet innenfor ganske forskjellige teoretiske og kulturelle kontekster. Jeg føler av og til at jeg mister oversikten, og at han ikke gir meg den tilbake. Jeg føler meg faktisk litt senmoderne. Altså: En strengere redaktør, gjerne med oppsummeringer.

Og jeg kunne også ønske meg at forfatteren enkelte ganger selv kunne tre klarere frem, med mer diskusjon på bekostning av referat. Hva mener Carsten René Jørgensen? Altså: En mer selvhevdende forfatter.

Men i sum: Et ærgjerrig og meget imponerende verk.